

práce a výroba vtiskuje svůj charakter i jiným společenským vztahům. Ukazuje pak rozhodující význam techniky (kterou však příliš zužuje jen na oblast výrobních nástrojů) ve výrobních silách. Pozoruhodná je její myšlenka, opřená o studium Marxe, že marxistická ekonomická teorie kapitalismu usiluje o pochopení zásad integrace dezintegrováné společnosti. Uvádí, že Marx vystupoval proti přirovnávání průmyslové společnosti k jediné velké továrně, v níž se stále rozvíjí specializace a dělba práce. Rozdíl mezi společností a podnikem má podle Marxe charakter kvalitativní. Marxův obraz kapitalismu je podle Hirsowiczové nikoli obžalobou lidí, ale vztahů, které vnucují lidem takové a ne jiné chování, přidělují jim určité společenské funkce a determinují způsoby uskutečňování těchto funkcí. Nástrojem třídního boje i společenské integrace se stává stát.

Pátá část *Sociologických konfrontací* se nazývá *Směry kritiky průmyslové společnosti. Problém alienace*. Jako první směr označuje konzervatismus pozemkových vlastníků, kteří začátkem 19. století začali vytvářet legendy o „staré veselé Anglii“ jako kritiku nastupující průmyslové společnosti. Druhým směrem byla maloburžoazní „antiprómyslová opozice“ ve Francii, jejímž mluvčím byl J. J. Rousseau. Pak Hirsowiczová ukazuje, že Marxův přístup k této otázce znamená akceptování průmyslové revoluce a současné kritiku doprovázejících jí vztahů ekonomicko-společenských.

Další směr kritiky průmyslové společnosti představují ti z amerických sociologů, kteří upozorňují na tyto jevy:

1. monotónnost práce, redukované na jednostranné, obrazotvornost a vůli vysilující pohyby,
2. degradace kvalifikace a individuálního výkonu dělníka na úkor takových vlastností, jako je disciplinovanost, trpělivost, povolnost,
3. dezintegrace továrního kolektivu, který není schopen odporovat příkazům shora,
4. rozmělnění svazku dělníka se společností ve vztazích „mimotovárních“ ve prospěch vytváření masové společnosti,
5. tyto procesy se neomezují jen na materiální výrobu, ale zachvacují i práci duševní, takže i v její oblasti začínají vystupovat škodlivé následky dělby práce.

Pak Hirsowiczová analyzuje hlavní prvky romantické kritiky průmyslové společnosti. Rozebírá hlavní názory K. Mannheim, jeho kritiku racionální kalkulace v průmyslové společnosti. Hlavně pak se ale zabývá C. W. Millsem, jemuž je východiskem ke kritice průmyslové společnosti, provedené v práci *White Collar*, analýza procesu práce. Mills říká, že ještě v 19. století byl široce rozšířen názor, typický pro ranný kapitalismus, že práce je hodnotná sama pro sebe. Tento názor byl výtvořem „starých středních tříd“. Mills říká, že řemeslo jako ideální model, vymezující společenský význam práce, se vyznačuje těmito znaky:

1. nedostatek jiných motivů práce za procesem tvoření výrobku a přáním vyrobit tento produkt,
2. význam podrobnosti každodenní práce váže se neoddělitelně s celkovým výtvořem práce a je mu podřízen,
3. jednotlivec má možnost kontrolovat vlastní procesy práce,
4. jednotlivec se může učit v průběhu práce, užívat a rozvíjet určité technické schopnosti a dovednosti,
5. chybí rozdíl mezi prací a zábavou a mezi prací a kulturou,
6. vliv řemeslníkovy způsobu práce ovlivňuje celý jeho způsob života, všechny podrobnosti jeho každodenního života, jeho touhy a snahy.

Mills pak ukazuje, že řemeslná práce je anachronismem, který je nahrazen modelem odcizené práce, uplatňující se i v práci duševní, v řízení průmyslu, v němž donedávna dominovala iniciativa „kapitánů průmyslu“. Tyto změny jsou výsledkem vývoje kapitalismu a dělby práce. Mills dokazuje, že důsledkem těchto procesů je:

1. závislost pracujících na vedení,
2. princip využívání lidských dovedností,
3. vykonávání řady ohlupujících operací, v nichž člověk nevyužívá svých faktických možností,
4. obtížnost či nemožnost řadových pracovníků obsáhnout celý proces vykonávané práce,
5. stále větší omezení, dokonce na nejvyšších místech, možnosti individuálního přijímání a uskutečňování rozhodnutí.

Mills pak říká, že sama racionálnost zůstala oddělena od práce, zaniklo globální pochopení a porozumění práci. Výsledkem je „Moloch organizace“, který ujařmuje člověka, vtahuje ho do služeb neosobních sil. Mills pak pokládá za hlavní protiklad 20. století protiklad demokracie a byrokracie bez ohledu na ekonomickou základnu tohoto protikladu. Práce ztrácí svou hodnotu, není příjemná sama o sobě a do popředí vystupují hodnoty druhotné, které je možno pomoci práce dosáhnout, jako je příjem, moc a prestiž. Armáda úředníků přejímá funkce kapitánů průmyslu, nikoliv individuálně, ale kolektivně. Mnoho formálních organizací se tak vymaňuje z dosahu sociální kontroly. Hirsowiczová pak označuje Mannheim a Millse za obránce individualismu proti vlivům průmyslové společnosti. Je však stále ještě určitým zúžením této problematiky, že jsou teoretické otázky průmyslové společnosti řešeny kritikou západních sociologů, že však nemůžeme k jejich rozpracování používat i výsledků dostatečně široce založených průzkumů v socialistických zemích.

V kapitole *Metafyzika průmyslové společnosti* kritizuje autorka zanedbávání analýzy velkých sociálních struktur, nedostatky metody, která opomíjí ekonomické činitele a politické vztahy. V této souvislosti kritizuje i Dahrendorfa za přebírání pojmu „typického

kapitalisty“, který pak prý mizí, jestliže se rozdělje řízení a vlastnictví.

V další kapitole pak Hirsowiczová vystupuje proti jednostranné kritice průmyslové společnosti, ukazuje, že charakter procesu práce není čímsi neměnným, že tedy i dosaďadní dělba práce bude překonána a očekává od automatizace lepší postavení dělníka v pracovním procesu.

Závěrečná kapitola této velmi obsažné a zajímavé části knihy je pak věnována kritice jednostranného pojetí kolektivismu průmyslové civilizace.

I když nebudeme rozebírat další části knihy, jak bylo zdůvodněno v úvodu, je třeba říci, že i jejich studium je zajímavou a kultivovanou četbou. Klasifikace směrů zabývajících se obecnou teorií tříd svědčí o autorčině přehledu a její argumentace ve prospěch marxistického pojmu „třída“ je velmi logická.

V části o „nových středních třídách“ je dobrý historický úvod a vhodně vybrané statistické tabulky o vývoji třídní struktury v USA a Velké Británii. I když jde o údaje z r. 1940, bude jistě čtenáře zajímat, že v této době bylo složení pracovníků národního hospodářství USA toto: ve výrobě 46 %, službách 20 %, distribuci 23 %, a koordinaci 11 %.

Další část knihy, která se zabývá rozbořem formálních organizací a především byrokracie, obsahuje zajímavý údaj, jímž Parkinson dokazuje růst byrokracie. Je to paradoxní statistika růstu úřednictva v britském ministerstvu kolonií, které v r. 1935 mělo 372 úředníků, spravujících ještě v podstatě nedotčenou britskou koloniální říši, a v r. 1954 po rozpadu této říše mělo uvedené ministerstvo 1661 úředníků.

Poslední část *Sociologických konfrontací* je věnována ideologii a vědě. Hirsowiczová upozorňuje na převrat v gnoseologii, který znamenal objev společenského charakteru poznání. Tehdy také zanikly tradiční bariéry mezi problematikou filosofie a sociologie. Shrnuje výroky klasiků marxismu o ideologii a rozlišuje ideologii jako „falešné vědomí“ a ideologii vědeckou. Pak studuje Mannheimův přístup k ideologii a oceňuje jeho generalizaci problémů ideologie, rozlišení mezi částečným a celostním pojetím ideologie. Další kapitolou je pojednání o „sociologii sociologie“ a na závěr ukazuje Marxův přínos pro konkrétní pojetí pravdy, které v případě ideologie znamená studium cílů, hodnot a zájmů.

Závěrem je možno říci, že kniha M. Hirsowiczové *Sociologické konfrontace* je zdařilou marxistickou studií, zabývající se velmi aktuální problematikou. Je jí tedy možno československému čtenáři plně doporučit k dalšímu studiu.

Jaroslav Kolář

Sociolog o kultuře práce

V současných diskusích o kultuře práce se velmi často setkáme s jednostranným pohledem na celou problematiku, který kulturu práce zúžuje na zdokonalení pracovních podmínek, výrobního zařízení nebo pracovního prostředí po technické či estetické stránce.

Tento názor nevěnuje buď vůbec, nebo v minimálním měřítku pozornost té skutečnosti, že kultura práce je i kulturou vztahů mezi lidmi, kulturou jednání a řízení. A právě těmto otázkám je věnována práce známého polského sociologa Alexandra Matejky (A. Matejko: *Kultura pracy zbiorowej*, Wyd. Zwiazkowe, Warszawa 1962, s. 202).

Především nás bude zajímat rozsah otázek, které z tohoto stanoviska jsou zařaděny do oblasti kultury práce. Logika výkladu je podřízena a odráží logiku praktického života. Závod je sociální strukturou, do níž zaměstnanec vstupuje (III. kap.), v níž se adaptuje (IV. kap.), je hodnocen a hodnotí, je řízen a řídí (V. a VI. kap.), kde žije a pracuje v některém z kolektivů (VII. kap.), aby spolu s ním byl součástí systému spojení uvnitř závodu (VIII. kap.).

Tyto jednotlivé stránky kultury práce nemohou být dost dobře řešeny bez obecné koncepce kultury práce, obecné v psychologickém a sociologickém smyslu. Z tohoto důvodu začíná knížka dvěma obecnými úvahami o vztahu kultury a práce a o formování kultury práce v závodech.

Alexander Matejko chce uvést čtenáře do problematiky vědomého formování mezilidských vztahů v průmyslovém závodě, a to ne jakéhokoliv čtenáře, ale zvláště politické a hospodářské vedení těchto závodů.

Moderní výroba stále důrazněji vyžaduje harmonickou součinnost lidí, klade stále větší nároky na jejich kvalifikaci a iniciativu. Řízení lidí jen na základě osobní zkušenosti, bez vědeckého rozboru a přípravy, se v této etapě stává neúnosným anachronismem.

Nelze ovšem očekávat, že uvedená publikace přináší řešení všech problémů, nebo že je nová ve všech částech, ve všech směrech. Naopak najdeme v ní i myšlenky samozřejmé, informace dávno známé, problémy mnohokrát u nás probírané a někdy i prakticky vyřešené; ale to nakonec můžeme konstatovat u mnoha děl, i když by to třeba jejich autory pohoršilo. U Alexandra Matejky se však navíc střetneme s promyšlenou koncepcí kultury práce, s určitým uceleným pojetím jejího rozvoje. Zřejmé i pro něho platí to, co v jiné souvislosti ocitoval z myšlenek Czarnowského o velikosti díla, která „nespocívá v tom, že každá jeho část je nově vytvořena, ale v tom, že všechny byly spojeny v harmonický celek.“ Tato snaha na nás působí při čtení knihy velmi silně; stále zřetelněji před námi vystupuje začlenění jednotlivých otázek a myšlenek do celku. Proto také nabývají v těchto souvislostech nám známé teze nového významu a nezvyklé důraznosti, umocněné ještě tím, že sociální situace obou zemí je příbuzná.

Mluvit o kultuře práce bez ohledu na technický rozvoj může při nejlepším vést pouze k definování kultury věrejška. Toho si je Alexander Matejko dobře vědom, a proto si nejprve klade otázku: kam směřuje moderní technika, a pak teprve se ptá, co je třeba chápat moderní kulturou práce, jejím vědeckým základem, popř. jak je společensko-kulturně podmíněna produktivita práce. Dospívá tak

k řadě myšlenek, předpokladů, které vymezují značně široký a současně perspektivní rámec pro další vývoj kultury práce.

Nebude věci rozhodně na škodu, když si poněkud detailněji všimneme právě těchto obecných myšlenek, ze kterých jsou v dalších kapitolách vyvozeny praktické důsledky pro práci a život v průmyslu.

Technický pokrok, konstatuje A. Matejko, vede k omezení bezprostředního vlivu člověka na výrobní proces. Vzrůstající automatizace, která zasahuje již i průmyslově středně rozvinuté země, přináší nové podmínky práce, nové požadavky na člověka a organizaci výroby. Plně automatizované zařízení vylučuje mnoho psychologických a sociologických problémů, které jsou vlastní nižším formám techniky, současně však nastoluje nové, jako např. požadavky na vyšší kvalifikaci, na přesnost, systematicčnost práce atd. Na poměrně malém osazenstvu je výjimečně velká odpovědnost. Plynulost výrobního procesu, jeden z principů automatizace, může být narušena nedbalostí, chaosem v lidských vztazích, konflikty v kolektivu apod. Automatizace si vynucuje strohý řád, který se netýká jen technickoekonomických vztahů, ale také vzájemných vztahů lidí a zvláště úrovně řízení. Mění se složení osazenstva z hlediska kvalifikace, stoupá potřeba odborníků, mizí kult nekompetentnosti. V závislosti na těchto změnách se budou muset změnit metody jednání s lidmi tak, aby odpovídaly i po své kulturní stránce potřebám a požadavkům soudobé techniky.

V této situaci, jak upozorňuje A. Matejko, jedním z nejobtížnějších problémů je řízení a kontrola práce kvalifikovaných pracovníků, protože jakost a výkonost jejich práce je značně závislá na dovedném jednání nadřízených s nimi. Poukazuje, že neúčinnějším prostředkem k řízení těchto specialistů je formování jejich motivace k práci, probuzení jejich odborné ctivosti a navázání styku se skupinou příbuzných odborníků, kteří se ve své práci řídí etickým kodexem svého povolání a dodržují zásady dobré práce.

Z hlediska širších společenských souvislostí nelze pominout skutečnost, že kultura práce se rozvíjí i vlivem všeobecného kulturního vzestupu společnosti, kdy stoupají kulturní požadavky působením estetické výchovy, kdy se rodí a upevňuje pocit osobní hodnoty.

Moderní kultura je „výsledkem součinnosti lidí a současně základnou, na níž se součinnost děje“ (11). Alexander Matejko pojímá kulturu široce: od materiálních výtvarů přes právně zvykové normy a společenské instituce až k různým systémům názorů a víry. Lidé tento komplex hodnot prožívají buď kladně nebo negativně, pořádek kultury určuje místo a úlohu členům společnosti. Diferenciace společnosti, způsobená dělbou práce, nachází svůj výraz v rozčlenění společnosti na skupiny s vlastními kulturními sférami. Aby společnost mohla dobře fungovat, musí v ní dojít k funkcionálnímu sjednocení, které má přemoci odstředivé tendence normativním sepětím. Systém norem řídí činnost společnosti, nastoluje určitý pořádek spolupráce a

soužití všech členů společnosti. Lidé, kteří si rozumějí v základních společných hodnotách a zásadách jednání, lépe spolupracují. V tomto případě může společnost upustit od právně represivních opatření.

Kolektivní práce si vynucuje zařazení do rámce norem, zvyků, organizačních zásad. Pro hospodářsky vyvinutou společnost je typické, že práce v tomto systému dostává charakter jedné z hlavních společenských hodnot. Z uvedeného vyplývá A. Matejkovi důležitý a významný závěr pro kulturu práce, který stojí za to připomenout: „Kultura práce se projevuje především v postavení člověka a teprve druhotně v zobektivizovaných elementech souhrnného bohatství dané společnosti“ (16). Zdůraznění priority člověka rozhodně nemá jen sociologický význam, ale ve svém dosahu i politický a ekonomický.

V další části se přesvědčujeme o ekonomickém významu tohoto pojetí, kdy A. Matejko připomíná Baumanův výrok o tom, co nevyužitých a neodhalených rezerv je v zanedbaných psychosociologických problémech. Řízení národního hospodářství je řízení lidí, a to již není nadále možné bez věd o člověku. Doposud stál člověk vlastně mimo okruh řešených hospodářských a technických otázek, jestliže vyloučíme filosofickou literaturu, která je ovšem řešením v jiné rovině. Například v technickoekonomických rozbořích našich podniků se o lidském faktoru, byl-li vůbec zaznamenán, pojednávalo na nesrovnatelně nižší úrovni vzhledem k čistě technickým a ekonomickým otázkám, a rozhodně nešlo o vědeckou analýzu. Vědecké formování mezilidských vztahů v závodě si vynucuje odbornou kvalifikaci právě tak jako řízení výrobního procesu, připomíná A. Matejko, a zároveň upozorňuje na nutnost postupného budování sociotechniky na základě výsledků společenské psychologie a sociologie, která by se stala praktickým návodem ke kultivaci mezilidských vztahů v závodě. Sociotechnika představuje „souhrn vědecky zdůvodněných a experimentálně vyzkoušených prostředků působení na pracovní kolektiv, které směřují k jejich zcelení v kompaktní kolektiv, k zharmonizování mezilidských vztahů a nakonec k vytvoření žádoucí motivace u zaměstnanců“ (25–26).

Zde se výrazně projevuje charakteristický rys Matejkovy knížky, tendence propustující všemi nadhozenými otázkami, tj. důraz na praktický význam a důsledek sociální teorie. Zaměření knížky není určeno jen účelem, kterému má sloužit, je výsledkem snahy o věcné a na vědeckém základě realizované spojení teorie a praxe, záležitosti v současné době právě v polské sociologii práce neobyčejně živé.

Ani o další kapitole nelze říci, že by v ní bylo málo látky k přemýšlení a ke srovnávání. Projevuje se tu opět Matejkův přístup k celé problematice kultury práce, typický úsilím nalézt rozhodující články k řešení otázky, pokusem vystihnout hlavní tendence a neutonout přítom v povrchním popisu.

Jestliže má vedení závodu postupovat jednotně ve všech záležitostech, musí se řídit

jasnou a jednoznačnou linií, kterou důsledně, ale neschematicky realizuje. Stanovení této linie vyžaduje poznání současného stavu závodu, jeho potřeb a perspektiv, zjištění požadavků a nároků pracujících. Zcela jistě každého čtenáře překvapí to, jakou důležitost přikládá A. Matejko etické problematice práce, v níž spatřuje neodlučitelnou součást kultury práce. Prvořadou záležitostí je morální stav osazenstva závodu neboli jeho „psychická připravenost k pečlivému plnění povinností, loajlnost vůči závodu a větší či menší spokojenost.“ A. Matejko podrobně rozpracovává formulaci otázek, na které je třeba hledat odpověď z tohoto hlediska, radí je do šestnácti skupin a snaží se postihnout hlavní činitele, kteří podmiňují morální stav lidí.

V socialistické společnosti dochází k podstatné změně v názoru na práci, která je v žebříčku hodnot na nejvyšším místě. Člověk není pouze výkonnou pracovní silou, je subjektem pracovní činnosti, a proto musí mít zajištěnu „reálnou možnost projevu svého názoru a iniciativy i účinného působení na osud závodu“ (34). Posuzování podřízeného s náležitým respektem k jeho osobnosti a vykonané práci patří k normám jednání v socialistické společnosti. Alexander Matejko se rozepisuje velmi podrobně o tom, jaké závazky má závod ke svému zaměstnanci splnit. Zaměstnanec právem očekává, že jej budou řídit kompetentní a přátelsky mu naklonění lidé, že uznání a odměna za vykonanou práci budou spojeny i uspokojivé vyhlídky do budoucna atd. Nízký stupeň morálky často pramení z toho, že závod nespílnil očekávání, s nimiž zaměstnanec do závodu přišel, pokud je vůbec vedení zná a pohodlně si nezděkuje situaci tím, že všem podřízeným připisuje pouze výdělečné cíle.

Vedení závodu disponuje mnoha prostředky, kterými může působit na motivy k práci, kterými povzbuzuje své zaměstnance a angažuje je na plánek závodu. Stále se však používá nejhrubších a ve většině případů neúčinných opatření, popřípadě represivních prostředků v mnohem větší míře než subtilních, psychologicky a sociologicky zdůvodněných opatření. Na adresu těch vedoucích, kteří neovládají umění vést lidi a zaměňují je s příkazováním a trestáním, A. Matejko říká, že „jen slabé a neschopné vedení sahá často k represivním prostředkům jako k jedinému, podle jeho mínění, působivému prostředku ukáznění podřízených. Ukáznit má především sám pořádek, vládnoucí v závodě“ (38). Morální stav zaměstnanců je citlivě zrcadlo, v němž se odrážejí (někdy nejasně nebo zkrlesle) všechny omyly, chyby, prohřešky nebo zase na druhé straně kladné hodnoty v práci vedení. Používání trestních opatření budí vnitřní odpor u lidí a má často opačný efekt nebo povrchně přitakávací výsledky. „Nejpůsobivější samozřejmě není kázeň nucená lidem zvenčí, ale jejich osobní ukázněnost, vyplývající z vlastní motivace.“ (39)

Jak je zřejmé, jde o složité otázky mezilidských vztahů, které správně řešit není nijak snadné. Aby se vedení závodu mohlo při své činnosti v této oblasti opřít o kvalifikovanou pomoc, byla v polských závodech zřízena funkce závodního sociologa. Jeho činnost vykrystalizovala na funkci odborného poradce, který je svého druhu diagnostikem, proklévá závody, aby určil churavé oblasti a navrhl nejprogresivnější způsob řešení. A. Matejko vypočítává na dvacet různých okruhů otázek, k jejichž řešení se stala činnost závodního sociologa nepostradatelnou. Srovnání s našimi závody není možné, protože u nás není tato funkce zavedena, ačkoli o její účelnosti není pochyb. Psychologie práce má příznivější podmínky činnosti, protože na velkých závodech byla vybudována psychologická pracoviště, která díky dlouhé přestávce a téměř žádné tradici jsou zavalena úkoly.

Rozebírané obecné otázky jsou vždy funkčně zaměřeny k praktické aplikaci, předpokládají ji svým výběrem i sestavou. Další kapitoly obsahují sociologickou analýzu různých stránek života a práce pracujících. Sociologické hledisko kultury práce je uplatněno na všechny základní formy mezilidských vztahů v závodě.

V kapitole o přijímání zaměstnanců jsou uvedeny povinnosti nadřízených, závodních institucí a organizací, ale zejména tu je popsána technika rozmluvy s nově přihlášeným zaměstnancem, protože zde je zřejmě slabina celé dosavadní praxe v přijímání zaměstnanců. Právě tak v kapitole o adaptaci mladého odborníka na pracovní prostředí se klade důraz na zvládnutí přechodu ze školy do závodu a na motivaci mladého specialisty. Velmi zajímavá jsou čísla a údaje z výzkumu adaptace mladých inženýrů, která mohou sloužit jako vodítko k výzkumům stejného zaměření, jež probíhají u nás.

Vztah podřízeného a nadřízeného, buňka jakéhokoliv řízení, je ve středu pozornosti zejména co se týče předpokladů správného řízení a různých stylů řízení. V současné době podstatných změn v řízení a plánování národního hospodářství v ČSSR vystupují tyto otázky zvláště do popředí. Úspěch nové soustavy bude záviset i na tom, kdo ji bude zavádět do praxe, kdo a jak bude vybrán pro různé vedoucí funkce apod. V této souvislosti se neobyčejně závažnými jeví metody a techniky hodnocení a výběru lidí, které by měly mít co možná objektivní charakter. Pracovní kolektiv, jeho struktura, změny, integrace, morální stav a další otázky jsou předmětem výkladu předposlední kapitoly, kde jsou uvedeny některé poznatky sociometrie. V poslední části se zkoumá síť spojení uvnitř závodu, přenos informací a končí se stručným výkladem ne příliš populárního tématu, konáním porad.

Závěrem lze říci, že Matejkova studie o kultuře práce plní důsledně svůj cíl, neteoretizuje příliš, ale podněcuje k revizi ustálené praxe, stereotypů v myšlení a v jednání. V tom je i její stálá aktuálnost. Jasně a přehledně informuje o nejrůznějších úkolech a problémech v této oblasti, odhaluje největší

prohřešky ve vzájemných stycích lidí a současně ukazuje cestu k nápravě. Omezuje se jen na sociologický aspekt kultury práce a izoluje jej natolik, že nesleduje ani sociální dopad estetických, technických nebo hygienických úprav pracovního prostředí. Tím sice ochuzuje své pojetí kultury práce, protože přetíná souvislosti s jinými kulturními stránkami lidské činnosti, ale to je zřejmě způsobeno maximálním soustředěním pouze na sociologickou stránku. Vzpomněli jsme v textu sociotechniky. Chceme-li ukázat dobrý příklad literatury tohoto druhu, pak ji právem můžeme spatřovat v této knížce.

Zbyněk Kuchyňka

Dvakrát o teorii elity

Anglická sociologie od dob H. Spencera takřka nemá autory, kteří by se cílevědomě zabývali velkými teoriemi o společnosti, nemá svého T. Parsonse. To se projevuje nejen tím, že v Anglii přejímají obecnou teorii (a proto velmi často i americké učebnice sociologie) od svých amerických kolegů. Toto opomíjení obecné teorie se projevuje i v pojetí jednotlivých prací anglických sociologů. Autoři zjevně přicházejí do rozpaků, když předmět jejich zkoumání má sice zřetelnou empirickou stránku, ale výsledky směřují nutně k zobecnění. Tak je tomu například i u teorie elity, kterou lze zkoumat jako část sociální stratifikace empiricky, ale nelze se úplně vhnout teoretickým zobecněním, jež tvoří součást obecné sociologické teorie. Tuto buď rozvíjíme organicky v souvislosti se zkoumanou společenskou skutečností, nebo ji máme předem vypracovanou a více či méně přesně ji do vlastního bádání „dosazujeme“. Druhý přístup je pro anglickou sociologii typičtější a projevuje se i ve stati *Social Stratification and Political Elite*,¹ jejímž autorem je W. L. Guttsman, pracovník Školy ekonomických a politických věd v Londýně.

W. L. Guttsman si v úvodu své práce vytkl za hlavní úkol přispět k odstranění nedostatku, který spatřuje v tom, že „jak v praktických, tak i teoretických aspektech studia sociální stratifikace byla právě otázka politické elity zanedbána“ (str. 137). Autor sice dále uvádí, že chybou je dosavadní ztotožňování politické elity s elitou vůbec (str. 138). Takové uvedení do problematiky by jistě zasloužovalo vymezit pojem „politické elity“; autor však k takovému určení nedochází ani v úvodu, ani v průběhu, ani v závěru své stati. Otázku, kterou sám klade, se snaží zodpovědět tím, že hodnotí různé koncepce „elity“, které se vyskytují v dějinách sociologických teorií. Ukazuje na dva zdroje, z nichž jednotlivé teorie odvozují společenskou hierarchii: biologický a ekonomický. Touto cestou se dostává ke „kritice“ Marxova „ekonomismu“, dále k hledání souvislosti mezi teoriemi V. Pareta, M. Webera, H. D. Lasswella a T. Par-

sonse (G. Moscu neuvádí; za prvního teoretika politické elity pokládá K. Marxe) a k prvním rozporům mezi historickými fakty a přijatou teorií.

Již při kritice Marxova pojetí, které Guttsman charakterizuje shrnutím, že „vládnoucí politická skupina patří k nejvyšší společenské vrstvě“ (str. 138), se dostává do rozporů. Počáteční snahu o kritiku Marxe, vycházející z přijatých teoretických zdrojů, mění autor takřka ve „chválu“ K. Marxe, když konstatuje, že Marx vycházel z analýzy společenské skutečnosti. Guttsman píše: „Marxova analýza nebyla pouze založena na jeho víře v převládající význam výrobních vztahů a ekonomického konfliktu. Jeho vlastní obecná koncepce daleko silněji obsahuje očividnou zkušenost z politických událostí jeho doby, revoluce 1848, zvláště ve Francii a jeho zkušenosti z Anglie“ (str. 138). Na jiném místě uvádí, že tyto historické události vedly K. Marxe k tomu, aby „přijal realističtější analýzu třídní struktury společnosti, než je dichotomie, kterou nalézáme v jeho obecné koncepci. Sám politický faktor se zdá být součástí analýzy, ale jeho (Marxova) politická elita zůstává založena na společensko-ekonomických vztazích“ (str. 138).

Tyto rozpaky mezi takřka hamletovskou otázkou, zda Marxe „kritizovat či nekritizovat“, se zesilují dále, jakmile se Guttsman snaží prosadit tezi „čisté“ politické moci v určování elity a odtrhnout ji od ekonomického základu. Održení empiricky zjištěných skutečností, které Guttsman pečlivě zařazuje, od teoretického postulátu o samostatnosti politiky, jen potvrzují, že i když autor „užívá“ obecné teorie, nepřekračuje rámec empirické sociologie. Jakmile však opouští teorii, podle níž „musí“ na první místo klást otázku politické moci, dochází k řadě pravdivých poznatků. Tak anglickou společnost 18. století pokládá za „nejlepší příklad zcela sjednocené elity“ (str. 142). Podle Guttsmana tomu tak bylo především proto, že aristokratická vrstva anglické společnosti v té době disponovala ekonomickou, kulturní a stejně i politickou mocí. V roce 1740 zasedalo ve sněmovně poslanců 340 statkářů, 63 úředníků a pouze 36 obchodníků. K tomu Guttsman poznamenává: „Zemědělství bylo nejdůležitější činností, ale i v ostatních oborech průmyslu a obchodu vystupovali příslušníci statkářských rodin jako zakladatelé. Společensky to udávalo tón, takže na základě zálib a zájmů těchto rodin byl určován i kulturní život. Politicky se vládlo jak prostřednictvím sněmovny lordů, tak i většinou sněmovny poslanců“ (str. 142). I v dalších příkladech o vzestupu „střední třídy“ Guttsman ukazuje velmi realisticky na souvislosti mezi ekonomikou a politikou (str. 143) a konečně, když shrnuje fakta o současných možnostech Angličanů vstoupit do politické činnosti, zdůrazňuje roli ekonomických faktorů. Podle Guttsmana se mohou o politickou činnost ucházet především ti, „jejichž

osobní bohatství jim zaručuje ekonomickou jistotu“ (str. 146).

V závěrečné části, která má název *Teoretický model pro analýzu politické elity*, autor vypouští souvislost mezi ekonomikou a politikou snad právě proto, že jde o *teoretický* model. Uvádí pak čtyři „vnitřně spjaté“ faktory, na nichž závisí složení politické elity a její místo v sociální struktuře:

1. rozsah a úspěšnost boje tříd,
2. rozsah sociální mobility mezi třídami nebo povoláními,
3. prestiž a moc politické činnosti,
4. všeobecné rozdělení moci uvnitř společnosti (str. 147).

Guttsmanova práce o sociální stratifikaci a teorii politické elity nejen ukazuje na rozpor mezi teorií a empirií v tom smyslu, že teorie je „dosazována“, ale zároveň je příkladem takového způsobu práce, který ve vlastní badatelské činnosti se k teorii obrací zády a tak dosahuje řady pravdivých poznatků o společnosti. To platí jak pro Guttsmanovo „pochopení“ Marxe, tak i pro jeho objevení úlohy ekonomického faktoru ve společnosti, a to navzdory teorii o všemocnosti politiky.

Protože angličtí sociologové nevytvářejí velké společenské teorie, bude jistě třeba přihlídnout při marxistické kritice teorie elit i k takovému „anglickému“ způsobu sociologického myšlení, jak je nalézáme u W. L. Guttsmana.

Naše kritika buržoazních teorií elit může být účinnější, překoná-li aprioristické odsuzování a bude-li hledat významné zdroje těchto teorií. Spolu s určitým charakterem buržoazního sociologického myšlení souvisí i otázka, v jakých zemích — s jakým stupněm tradice demokraticismu, aristokraticismu nebo fašismu — teorie elit vznikají. To rozhodně neznamená popření úlohy materiálních faktorů ve společnosti, ale uvědomění si, že buržoazní sociolog je také teoretik, myslitel, který není lhostejný k idejím a tradicím země, v níž žije. Materiál k podobnému zamyšlení nad osudy teorie elit ve Francii přináší stať *Some French Concepts of Elites*² od Michaliny Clifford-Vaughanové.

Stať dělí francouzské teorie elity na normativní a empirické; přináší zajímavé postřehy o problému, jak jej chápal Saint-Simon, zamýšlí se nad otázkou, jak klasifikovat elity, zda podle „hodnoty jejich funkcí“ nebo „v termínech moci“ (str. 319). Z našeho hlediska je pak pozoruhodná ta část, kde se řeší vztah prestiže, moci a „národního temperamentu“. Autorka uvádí, že právě vliv Velké francouzské revoluce vedl k „nevšímavosti k politickým pozicím a ... k nevěře v existenci politické elity. Jednomyslné přijetí ostatních pozic naráželo na nedostatek svornosti. Například militaristická hierarchie trpěla republikánskou nedůvěrou... stejně jako církevní hierarchie. Pravicové útoky přispívaly na druhé straně k snížení prestiže, již se těšili poslanci v parlamentu... Obchodní elity nemě-

ly důvěru, poněvadž ve Francii se na cokoli, co má co činit s penězi, pohlíží jako na něco hanlivého a nečistého. Žádné hodnoty nebyly univerzálně akceptovány, žádné funkce nebyly považovány za shodné s pozicemi“ (str. 320).

Závěry Michaliny Clifford-Vaughanové o vlivu demokratické tradice ve Francii rozhodně působí dodnes na teorii elit v tom smyslu, že se zde relativně více než v jiných zemích (s výjimkou Německa) teoretikové orientují na vytváření představ, jaká by elita měla být, než na popis, jaká skutečně je. Blízké zde budou i některé myšlenky Saint-Simona, který elitu chápe jako vrstvu, jež má zajistit ekonomickou prosperitu a vědecký pokrok. Zároveň však ukazuje, že taková společenská vrstva je cennější a významnější pro život Francie než král, královská rodina, ministři, poslanci, generálové a „vedoucí administrativních oddělení“. Nepřímým potvrzením, že demokraticismus, spjatý s vlivem francouzské revoluce, působil na pojetí elity, je i skutečnost, že první tvůrci těchto teorií jako G. Mosca nebo Paretova žákyň M. Kolabiňská zkoumají cirkulaci elit na dějinách Francie v období před revolucí 1789 (zhruba od Karla Velikého do revoluce). Stať Michaliny Clifford-Vaughanové je vhodným podnětem i pro marxistický, kritický a diferencovaný přístup k jednotlivým teoriím elity.

Emanuel Pecka

Monografie o vztahu mezi zdravím a sociální dynamikou

Manfred Pflanz: Sozialer Wandel und Krankheit. Ergebnisse und Probleme der medizinischen Soziologie. Stuttgart, F. Enke Verlag, 1962, 403 s., DM 65,-

Autor je soukromým docentem na lékařské poliklinice university v Giessenu, vedené prof. Th. Uexküllem, který v řadě vlastních publikací projevuje živý a tvůrčí zájem o sociální aspekty problémů pokládaných někdy jen za orgánové patologické; neudivuje tedy, že jeho asistent zpracoval monografii, v níž je provedena analýza souvislosti zdravotního stavu a sociálních podmínek u 9911 náhodných pacientů, kteří přicházeli na polikliniku v době od 1. 11. 1956 do 31. 3. 1958. Vyloučení byli pouze psychotici posláni na konziliární vyšetření z psychiatrické kliniky. Jelikož své závěry formuluje autor převážně z hlediska psychosomatické medicíny, která má určité rysy společné s pojetím, jež u nás reprezentuje tzv. nervismus, je toto vyloučení kategorie psychiatrických pacientů zcela oprávněné. Souvislosti pak jsou analyzovány v různých sestavách podle položené otázky. Tyto sestavy se dají sloučit do dvou velkých skupin, jak jsou také v práci prezentovány, tj. s lékařskými (zejména diagnostickými) nálezy jako základnou a jejich sociologickou interpretací, a rovněž naopak. Zatímco o biologické a medicínské problematice pojedná-

¹ The British Journal of Sociology, červen 1960, č. 2.

² British Journal of Sociology, prosince 1960, č. 4.